

Semantik og samfund skitse til en sociosemantisk analyse

Gregersen, Frans

Published in:
Dramatikken i grammatikken

Publication date:
2009

Document version
Peer-review version

Citation for published version (APA):
Gregersen, F. (2009). Semantik og samfund: skitse til en sociosemantisk analyse. I R. Therkelsen, & E. Skaft Jensen (red.), *Dramatikken i grammatikken: festschrift til Lars Heltoft* (s. 121-135). Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitet.

Dansk Funktionel Lingvistik er semantisk baseret (Harder 2005: 18ff). Den sproglige indholdssubstans formes til sproglige kategorier, siges det. Skellet mellem substans og form er aristotelisk men formidlet til sprogforskningen af den klassiske europæiske strukturalisme. Tegnet er også en del af arven fra strukturalismen. Tegnet er i klassisk strukturalisme morfem-baseret, det er relationen mellem udtryk og indhold på ordniveau der er i fokus. Det er Lars Heltofts store indsats i en række tæt sammenhængende tekster (Heltoft 1992, Heltoft 1996, Heltoft og Falster Jakobsen 1996, Heltoft 2005) at vise at tegnrelationen kan anvendes inden for syntaks og topologi. Heltoft generaliserer tegnrelationen til at omfatte komplekser af udtryk som forenes af at være udtryk for samme semantiske størrelse. Et sådant tegnindhold kan fx være 'markering af illokutionær ramme' (Heltoft 2005:121) som bruges til at skelne mellem assertioner og ikke-assertive udsagn på tværs af topologi og dependens.

Dansk Funktionel Lingvistik anføres af grammatikere. Grammatikere interesserer sig for grammatiske kategorier. Funktionelle grammatikere interesserer sig for grammatisk betydning, nemlig den betydning der har grammatiske konsekvenser. Grammatiske betydninger er abstrakte; de kan siges at dimensionere det rum hvorindenfor vi kan fremsætte specifikke udsagn om verden. De udgør dermed rammebetingelserne (*constraints* på engelsk) for (en analyse af) hvad der så faktisk bliver sagt. Forholdet mellem sprogets system eller struktur og brugen af dette eller denne bliver dermed nydefineret på principielt samme måde som Halliday har formuleret det i analogien mellem klimaet og vejret. Klimaet er de historiske grænser hvorindenfor vejret udfolder sig.

Grammatikalisering (Heltoft, Nørgård Sørensen og Schøsler 200) er samlebetegnelsen for de processer der fører fra vejret til klimaet: Man kan på et givet sprog nemt og smertefrit sige de ting som er blevet grammatikaliseret, dvs. bruge de bestemte kategorier som aktualiserer bestemte tegnindhold fra ordniveauet (leksikalsk semantik) og op til syntaksen (indholdssyntaksen). Får man brug for at sige noget nyt tilstrækkelig mange gange, og vælger man den samme vej til at udtrykke det, er der opstået en ny grammatisk kategori som fra nu af er en mulighedsbetingelse for ytringer.

En analyse af *parole*, dvs. af en bestemt, historisk og aktuelt situeret, brug af de grammatisk-semantiske muligheder kan imidlertid også beskæftige sig med semantisk analyse på et højere niveau end det Heltoft har udpeget, nemlig det eller de niveauer som karakteristisk *ikke* er grammatikaliseret, men alligevel, det er min påstand, er socialt bestemte. Der er med andre ord tale om semantiske analyser af sætningsoverskridende mønstre i sammenhængende tekster hvad enten disse oprindeligt er talesprog eller skriftsprog.

Området har i mange år været udlejet til teltholdere inden for litterær eller pragmatisk analyse, men jeg tror ikke jeg er alene om at se utopien bag Dansk Funktionel Lingvistik som den at skabe et grundlag for en systematisk analyse af netop den slags situerede tekster som ellers har været diskursanalysens favorittumleplads. Lars Heltoft har i hvert fald ved forskellige lejligheder vist sin tilknytning til den danske tradition for såkaldt 'pragmatisk analyse' ((Søderberg 1981), jvf Heltoft 2007 dog om en litterær tekst. Det er et særkende for denne tradition at pragmatik opfattes uhyre bredt som omfattende relationen mellem alt sprogligt og alt ekstrasprogligt determinerende, lige fra situation til social klasse.

Diskursanalyse, bevidsthedsformer og sprogvidenskaben

Hvis man anser den funktionelle grammatik for at have check på de for ethvert sprog gældende semantiske rammebetingelser i form af hvilke dimensioner vi kan arbejde med som

grammatikaliserede, kan man skitsere en mulig arbejdsdeling inden for den systematiske semantiks discipliner som følger:

Den leksikalske semantik beskriver ordforrådet sådan som det har fæstet sig på et givet tidspunkt i form af betydningspotentialer for ordudtryk. De angiver rammerne for hvad en given taler eller skriver kan mene med at bruge netop dette ordudtryk i netop denne kontekst - hvor det så af de omgivende ordudtryks betydningspotentiale altid bliver præciseret. Endvidere beskriver den leksikalske semantik hvilke relationer der findes inden for et ordforråd i form af dels semantiske felter, dels logisk-semantiske relationer (hypo-, mero-, hypernomi). Den leksikalske semantik findes både i en universel og en partikulær udgave. I den første spørges hvilke relationer der er mulige i sprog, i den anden hvilke af dem der er realiseret, og hvordan, i netop det sprog vi arbejder med nu. På grænsen mellem den leksikalske semantik og syntaksen befinder sig læren om semantiske roller. Den har også en universel del: Hvilke semantiske roller kan argumenter have? og en partikulær del hvor de enkelte sprogs udvalg af roller forbindes med typiske manifestationsformer. Fx findes der på dansk kun tre nominale led som kan udtrykke roller direkte, dvs. uden tilknyttet præposition. Den funktionelle sætningsanalyse og diskursanalysen har vi været rundt om ovenfor.

Arbejdsdelingen inden for semantikken kunne fremstilles som følger:

NIVEAU:	Ord	Sætning/sætningsled	Sætning/syntaks	Tekst
DISCIPLIN	Leksikalsk semantik: hvilke indhold kan samles i (minimale) flytbare udtryk og dermed gøres nemme at tilegne sig og producere ytringer med?	Rolleanalyse: hvilke kognitivt-sproglige strukturer findes på ledniveau?	Funktionel syntaks: hvilke kognitivt-sproglige indholdsstrukturer findes på sætningsniveau	Tekstlingvistik: hvilke temaer kan bindes sammen i en tekst?

Fig. 1 En skitse af semantikkens systematiske discipliner og deres prototypiske spørgsmål

Diagrammet angiver en hierarkisk sammenhæng mellem sprogvidenskabens systematiske discipliner: det skitserer de depoter hvor man har lagret sin viden om rammebetingelserne for det der foregår lige nu og her. Det tilsvarende diagram for analyser af en specifik tekst kunne se sådan ud:

NIVEAU	Ord	Sætning(sled)	Informationsstruktur	Tekst	Genre
ANALYSETYPE	Leksikalsk variation: Hvilke signifikante ord er valgt?	Roller: Hvordan anvendes rollerne? Sætningstype: Hvilken sætningstype er fremtrædende?	Tema-remam-analyse; retorisk analyse: Hvilke ord fremhæves og strukturerer teksten; hvilken retorisk struktur?	Diskurs-investering: Hvilke diskurser aktiveres?	Genreanalyse: Hvilke genrer aktiveres?

Fig. 2 En skitse af semantiske analysespørgsmål

På den ene side har vi således et skel mellem *de systematiske discipliner* som altid angiver rammebetingelser for instantiering, i og med at de giver beskrivelser af hvad der altid er tilfældet: 'Hver gang man har en hovedsætning har den denne form', og *de dynamiske discipliner* som

beskæftiger sig med hvordan der i en enkelt tekst, i et enkelt tilfælde, sker en udfyldning af disse rammebetingelser. På den anden side hænger disse to sider sammen som de to sider af et stykke papir. På studieordningernes forside står de systematiske discipliner linet op i tur og orden som afgrænsende det stof der skal læres. På studieordningens bagside står med småt trykt at det nødvendigvis må være gennem veltilrettelagt empiri i form af gentagne analyser af historisk specifikke ytringer. I de bedste opgaver tematiseres begge dele. Der bedrives såkaldt eksemplarisk tekstanalyse. Uden at det skal lyde eksemplarisk dydigt¹ er det hvad jeg forsøger at gøre her: at benytte en enkelt tekst som trampolin for en cirkuskunst i den højere systematik.

Materialet til den følgende sociosemantiske analyse er hentet fra Søren Frimann Trads's ph.d.-afhandling som jeg havde den fornøjelse at være medbedømmer af for snart mange år siden. Trads 2000 er en systemisk funktionel analyse af et korpus af medarbejderudviklingssamtaler og den samtale jeg benytter, er samtale nr. 3.

Der sidder tre mænd...

Der sidder tre mænd i et rum på en industrivirksomhed. De to af dem er der i embeds medfør, de skal føre en medarbejdersamtale (MUS): Den ene er leder (L), den anden medarbejder (m). Den tredje mand (o) er der fordi han gerne vil optage samtalen. Han har på forhånd fået lov af begge de involverede (mail fra Søren Frimann Trads til FG 4.8.08). Samtalen indledes med en dialog mellem m og ph.d.-stipendiaten o om hans projekt.

1	o	skal vi gå i gang
2	l	øh sæt dig ned du (til medarbejder)
3	m	(sætter sig, skramlen med stol)
4	o	jamen jeg sidder øh på Aalborg Universitet hvor jeg laver et projekt om medarbejdersamtaler . og så samler jeg forskellige ind
5	m	Ja
6	o	og det projekt jeg laver det er simpelthen at beskrive medarbejdersamtaler . øh for hvad der foregår i dem . det er der ikke nogen der har gjort der er nemlig mange der har hvad kan man sige skrevet bøger om . om hvad man bør gøre i sådan nogen medarbejdersamtaler men der er ikke nogen der har gået ud og samlet nogen ind og sagt det er det der foregår i dem . og så vil jeg så prøve at lave nogen redskaber som man . hvad kan man sige så man kan komme til at snakke nemt og godt sammen i sådan nogen medarbejdersamtaler jeg vil lave nogen kommunikationsmodeller og sådan noget ud fra det jeg har lavet
7	m	er det sådan nogen der skal kunne bruges af begge parter
8	o	ja det er det
9	m	er det kun noget* fra lederens side
10	o	nej det er det er fra begge sider af man skal kunne bruge redskaberne ... givet at man så læser det jeg skriver
11	m	. ja (griner)

Der er tale om argumentation. Argumentet er at det observatøren vil producere i kraft af at få lov til at optage samtalen, vil være til gavn for medarbejdersamtaler i almindelighed. O hævder at der findes mange der har sagt noget normativt om den type samtaler, men "der er ikke nogen der har gået ud og samlet nogen ind og sagt det er det der foregår i dem." Det er et ædelt formål, men videnskabsinternt. Så hvorfor er det nu lige at medarbejderen skulle stille 'sin' samtale til rådighed

¹ Der er en bestemt kategori af faste vendinger som er systematisk løgnagtige: *sans comparaison*, 'for at gøre en lang historie kort' og 'for ikke at sige' er de bedste eksempler. De siges kun når man faktisk har sammenlignet, fortalt en lang historie eller netop siger 'det'. De er derfor en slags demonstrativ slåen sig for munden. 'Pretentious! Moi!'

for videnskaben. What's in it for him? Jo, tilbagemeldingen, det endelige resultat af det deskriptive arbejde, stiller redskaber til rådighed "så man kan komme til at snakke nemt og godt sammen".

I observatørens argumentation er samtalen hovedpersonen. Det er den han er interesseret i, den han vil skrive om. Han ser denne samtale som alle mulige andre MUS'er og han er specielt interesseret i dens interpersonelle relationer. Han skal bare have en MUS med hjem. Medarbejderen derimod opfatter samtalen som en magtkamp mellem ledelsen og medarbejderne (det er der ikke noget belæg for i det citerede, men andetsteds, se nedenfor). Derfor spørger han til dens 'sider'. Er det observatøren vil producere, kun noget der kan bruges af ledelsen? O forsikrer m om at begge sider skal kunne bruge det han skriver, bare de begge læser det.

I det ovenstående har jeg parafraseret teksten. Jeg har fortalt hvad der sker, med lidt andre ord end hvad læseren selv har kunnet høre for sit indre øre. Men jeg har samtidig lagt vægt på et bestemt perspektiv: M har en 'politisk' opfattelse af MUS mens o anser MUS for at være et videnskabeligt objekt.

MUS som en genre i sprogsamfundet

MUS er en genre og på dette tidspunkt en temmelig ny sådan. MUS'en er en historisk præciserbar størrelse, opstået inden for en særlig samfundsformations specifikke historiske betingelser for at drive erhvervsliv. Det der foregår i denne udgave af MUS'en, er blandt andet fastlæggelse af den individuelle præstationsløn. Der er fastsat en timeløn ved kollektive forhandlinger, men den udfyldes og suppleres af individuelle udbetalinger i overensstemmelse med en individuel vurdering. Dermed markerer genren en overgang fra kollektive aktioner hvor arbejderne står som gruppe eller klasse over for kapitalejerne og deres forhandlere, til at være en individuel forhandling mellem arbejderen som fagmand og den leder som i øvrigt i et uendeligt system af kinesiske æsker selv har haft sin individuelle lønforhandling med sin overmand.

Genrebegrebet er mindst tvetydigt. Det kan bruges enten på det højeste niveauet mellem tekst og samfund og betegner dermed bindeleddet. Men det kan også bruges om de teksttyper som er institutionaliserede nok til at kunne genkendes som subrutiner inden for talebegivenheder af enhver art. I denne udgave, som jeg foretrækker, Gregersen 1993, træder ordet talebegivenhed, *speech event* ind som den deskriptive term for det der foregår i eller uden for institutioner. Det kan forsøgsvis systematiseres således:

Samfund kan ses som bestående af sfærer; de indeholder forskellige domæner som igen rummer forskellige talebegivenheder (*speech events*); inden for disse talebegivenheder findes der forskellige genrer:

NIVEAU 1: samfund²

NIVEAU 2: sfærer

produktion: primær fremstilling af varer: *sfære og domæne falder sammen*

administration³: *domæner:* alle former for regeringsudøvelse, lovgivning og ordenshåndhævelse

cirkulation: *domæner:* køb og salg, service og tjenesteydelser, reklame

² Niveau 1, (sprog)samfund er ikke simpelt at afgrænse, men indeholder i sig selv en harmonika af muligheder: Som samfund er Danmark juridisk, monetært og udenrigspolitisk og på mange andre måder fuldt integreret i større enheder: EU, Vesteuropa, den vestlige verden inkl. USA etc. mens Danmark på mange (andre) måder kan betragtes som en del af fx Norden.

³ En pointe ved at skelne mellem sfærer og domæner er at der kan være domæner som går igen i flere sfærer. Administrative tekster træffes i alle sfærer men har deres udspring i sfæren af samme navn.

reproduktion: socialisation i de forskellige institutioner: *domæner:* uddannelse og fritid, massemedier og kulturforbrug, herunder turisme

NIVEAU 3: talebegivenheder: fx at forelæse, at skrive en betænkning, at offentliggøre en beslutning

NIVEAU 4: genrer: fx at fortælle en vits for at holde tilhørerne vågne

Eksemplificering:

- Vi er i sprogsamfundet Danmark (i Jylland), i produktionssfæren, men måske nærmest i dennes cirkulationssfære, idet den talebegivenhed vi skal overvære, er klart rammesat som forskellig fra det daglige arbejde i sfæren – i dette tilfælde reparation af fremstillingsmaskiner.
- I denne særlige talebegivenhed findes der to roller, lederrollen og medarbejderrollen. Her tilføjes en tredje, nemlig observatørens.
- Hvad er disse rollers rettigheder og privilegier i denne talebegivenhed?

For at svare kan vi se på udskriften lige her hvor den egentlige samtale starter. Det ser sådan her ud:

69	o	jeg har startet det hele
70	L	okay okay okay (bladrer i papirer) VELKOMMEN [NAVN]
71	m	tak for det
72	L	til vores årlige medarbejdersamtale
73	m	ja tak
74	L	det er jo rart at se at du lige kunne dukke op her i dag men vi har snakket om det et par dage at du skulle til samtale
75	m	Ja
76	L	[NAVN] øh hvad forventninger har du til i dag
77	m	.. jeg har ingen forventninger til i dag

Efter den lange udveksling mellem observatøren og medarbejderen, som jeg desværre ikke har plads til at analysere i detaljer her, påbegynder lederen et ritual. I hans udgave af MUS skal man åbenbart begynde på en bestemt måde, nemlig ved at *lederen byder velkommen*. Dermed afslører han at det der nu kommer, foregår på hans hjemmebane.

Men hvad betyder velkomsten? Det betyder så meget som 'du er fra nu af indbudt til at fremsætte dine ønsker, din kritik og få feed back på begge dele, *i mit hus*. Du er, fra nu af og til talebegivenheden er markeret afsluttet, min gæst'. Og til gæstens privilegier hører et vist frisprog, men også en række forpligtelser, bl.a. en vis høflighed, hvilket denne medarbejder i øvrigt til fulde lever op til. Medarbejderen inviteres til at fremsætte sine synspunkter i det frirum som er lederens.

Situation og historicitet⁴

Genren medarbejdersamtale har som sådan en historie⁵. Men den har også en historie i forhold til netop disse to personer. De har haft en sådan samtale et par gange før, og de kender således rutinen. Fx kan L oplyse o om at "NN [navn på medarbejder] er meget modstander af . af individuelle vurderinger . og øh sådan nogen systemer .. men vi er jo ikke ens alle sammen ." Og m kan fortælle L (og o) at grunden til at han ikke har nogen forventninger er at han 'hvis man kigger tilbage til i de

⁴ Se videre Gregersen 1990.

⁵ I en svensk ph.d.-afhandling om udviklingssamtaler, Lindgren 2001, er der et afsnit om tidligere forskning. Det indeholder interessant nok hverken nogen henvisning til Trads 2000 eller Scheuer 1998 (om den beslægtede ansættelsessamtale), men en del henvisninger til amerikansk og svensk forskning. Intet er nævnt om genrens historie.

tidligere medarbejdersamtaler sådan altså jeg synes ikke rigtig jeg kan finde de (uforståeligt, men efter konteksten at dømme skal det være 'de ting' du kommer med' (nemlig det der skal ordnes ved en medarbejdersamtale såsom aftaler om mere uddannelse osv (tur 101 og 103)). Rutinen i en MUS består af en række holdepunkter der skal nås igennem i en bestemt rækkefølge. Det er fælles for alle udgaver. Men denne overordnede struktur modificeres karakteristisk af det særlige forhold mellem de to deltagere. Hvem er de? Og mere subtilt: Hvem anser de hinanden for at være?

Det kan analyseres på baggrund af de udsagn som falder undervejs og det vil jeg gøre nedenfor, men jeg vil gerne her gøre opmærksom på at situationsbetinget som empiri er, så har den en bestemt svaghed i denne henseende nemlig at den skalamæssigt ikke er på niveau med det der er afgørende, nemlig deres fælles historie. I en samtale af denne type har hver eneste ytring utallige interaktioner gennem tiden som klangbund. De er i et vist omfang eksplicit til stede og bliver henvist til, men de er nok så meget implicitte; de er det materiale de pågældende allerede har benyttet og løbende udnytter og modificerer i deres konstruktion af hinandens identiteter.

Identiteter konstrueres og revideres løbene, men det er afgørende at de er identiteter for nogen, altså psykiske størrelser som personen handler ud fra, men meget sjældent ekspliciterer fuldstændigt. Vi er her i egentligste forstand tvunget til at slutte os til identitetskonstruktionen som den bedste forklaring på de data vi bliver præsenteret for. Når jeg har valgt at analysere netop denne samtale, skyldes det bl.a. at den indeholder ekspliciterede udsagn om 'den anden'. Det kan forbindes med at MUS som talebegivenhed netop er et for begge parter bevidst afgrænset indskud i den almindelige interaktion. Det markeres bl.a. ved at der bydes velkommen til den og ved at der lægges vægt på at den er forberedt af begge parter. Men det har givetvis også med netop denne medarbejders og netop denne leders fælles forvaltning af MUS at gøre. De går godt nok tæt på – også selv om o har tændt for optageren.

Lønarbejderbevidsthed

Vi skal nu se på lønarbejderbevidsthed. I et samfund som det danske som altid har været særtegnet ved dets meget store antal små og mindre erhvervsvirksomheder er lønarbejderbevidsthed en sjældnere bevidsthedsform, præget som den typisk er af store arbejdspladser der har mange ufaglærte ansatte og en lang historie med voldsomme arbejdskampe. Det fremgår imidlertid af samtalen at den foregår på en af de temmelig få virksomheder som er så stor at der er en række reparatører ansat som skal sørge for at holde maskinerne i gang døgnet rundt. Her er der i hvert fald mulighed for dannelsen af egentlig klassebevidsthed.

I en medarbejdersamtale kan en lønarbejderbevidsthed komme til udtryk fx på denne måde:

Lederen forsøger at få medarbejderens accept af at det er bl.a. hans ansvar at afdelingen som sådan ikke har levet op til de fastsatte mål. Det udvikler sig til en duel om begrebet ansvar.:

234	L	. OKAY [NAVN: vokativ] når nu vi snakker om periodisk eftersyn og vedligehold og planlagte eftersyn og sådan nogen ting . har du så en indika- har du så en ide om hvem har da i grunden ansvaret for at det skal gennemføres
235	m ja det* er jer altså jer der sidder inde på kontoret og styrer det
236	L	det er os inde på kontoret der styrer det
237	m	Ja
238	L	har du en ide om .. altså vi har beskrevet nogen systemer der kører på at øh i vores mål og handleplaner dem har jeg præsenteret en gang for jer på nogen møder . hvor meget øh . aftalt vedligehold vi vil gennemføre til aftalt tid . kan du huske de ord
239	m	ne::j ikke helt klart altså øh . det <u>SOM OM at</u>
240	L	<u>vi er enige om</u>
241	m	Jeg har hørt det før men det er ikke
242	L	ja men på et tidspunkt har jeg været inde at præsentere jer for nogen ting der sagde at I ville gennemføre . så og så mange eftersyn på de og de maskiner på det og det tidspunkt

243 m Ja
 244 L Ikk'
 245 m Ja
 246 L når nu jeg kigger i systemerne [navn: vokativ] (bladrer) og jeg har prøvet at printe det ud til dig her i løbet af dagen og jeg har også præsenteret dine kollegaer for det . og der kan jeg jo se at hvis vi tager tredive femoghalvtreds jeg har målt over tre perioder tre forskellige . vilkårligt valgt . og der kan jeg se i tredive femoghalvtreds der har vi kun nået niogtres procent af de eftersyn vi skulle have nået
 247 m Ja
 248 L og det er faktisk ikke steget . og der har vi et mål omkring femogfirs procent .
 249 m Ja
 250 L hvis jeg kigger tredive femogtres som er vores øh største anlæg
 251 m Ja
 252 L procesanlægget
 253 m det er [navn på anlæg]
 254 L [navn]anlægget
 255 m Ja
 256 L der har vi været helt nede på femogtredive procent
 257 m .. ja
 258 L det SYNES jeg ikke det er tilfredsstillende . og det jeg så prøver at spørge igen det er HVEM mener du har ansvaret for at det her . det bliver oppe på det mål jeg har skrevet engang
 259 m ... øh men det øh jeg holder fast i altså det . det må da være
 260 L os inde på kontoret
 261 m ja . fordi øh .. det er rigtigt nok men når du laver sådan e:n . øh hvad skal vi sige sådan . sådan et oplæg sådan* en plan der
 262 L Ja
 263 m handlingsplan der så har du taget . øh alle de der ting der skulle tages med i
 264 L Mm
 265 m Den betragtning for at nå frem til om du siger femoghalvfjerds procent
 266 L ja eller hvad det nu er
 267 m ja og det må da være på en vurdering at du siger jeg har så meget jeg har det mandskab der
 268 L Ja
 269 m jeg har de mandetimer der . og så skulle jeg kunne nå de der ting ikk' oss'
 270 L Ja
 271 m og hvis det viser sig at det ikke kan nås enten er det fordi du har for få folk eller
 272 L Ja
 273 m eller fordi du har . fejlregnet
 274 L Ja
 275 m eller overvurderet deres evner
 276 L Ja
 277 m så er det nogen andre ting der måske kommer ind sygdom
 278 L Ja
 279 m Folk på kursus orlov eller sådan noget
 280 L okay [navn: vokativ] men .. lad os så sige at det har været mit ansvar eller [navns] ansvar så er fakta jo i hvert fald . at det her det er ikke det er ikke godt nok jo . det er jo ikke tilfredsstillende

Jeg har ikke plads til andre eksempler⁶, men tankegangen skulle være klar nok. Bag m's ytringer ligger en bevidsthedsform som resulterer i en dikotomisk opbygget diskurs: Der er et dem og et os. 'De' er her repræsenteret af L. Han får penge for at lede, og det er hans ansvar at opstille mål. Det er endvidere hans ansvar at de opstillede mål er realistiske og at de bliver nået. 'Vi' skal bare gøre vores arbejde. Det fine ved denne medarbejders bevidsthed og hans retoriske evner er at han kan føre krigen over i fjendens lejr ved helt præcist at pege på alle de fejlkilder som en god leder burde have taget højde for i sin ledelse (jf. 271-79).

Lønarbejderbevidsthed kan med fordel opfattes som modsætningsfuld⁷. Der ligger, i hvert fald i denne medarbejders udgave af den, en modsætning imellem 'at gøre sit arbejde godt' (standsbevidsthed) og at 'overlade (leder)ansvaret til lederen' (lønarbejderbevidsthed). Hvis man skal følge den sidste, bør man være komplet ligeglad med den første. Det ville bl.a. betyde at det var irrelevant om medarbejderen var tilfreds med sit arbejdes konkrete indhold og tilsvarende meningsløst at forsøge at forbedre tilfredsheden (hvilket ellers netop er hvad lederen prøver på i den passage som går lige før den citerede). Under alle omstændigheder må det forklares - og jeg foreslår en modsætningsfuld bevidsthed som forklaring - at medarbejderen som svar på spørgsmålet i tur 280 svarer: "det* må jeg give dig ret i, det er det ikke". Ud fra en lønarbejderbevidsthed som den der er argumenteret ud fra lige til dette punkt, er det eneste rimelige svar: 'Det kan jeg ikke tage stilling til, det er dit problem'. Omvendt er det meget logisk for en stolt faglært at være utilfreds med at arbejdet ikke bliver gjort godt (nok).

Jeg har her forsøgt at antyde en analyse af de semantiske mønstre som strækker sig over længere stræk i denne tekst. Den slags kaldes normalt diskursanalyse, men det særlige her er at de diskurser som fremanalyses, knyttes til bevidsthedsformer som sociologer eller historikere, uafhængigt af diskursanalytikerne, har leveret evidens for eksistensen af.

Det fører frem til at opstille en norm for en type diskursanalyse som afdækker semantiske mønstre af socio-historisk betydning:

- En diskursanalyse er en semantisk analyse som afdækker strukturer som findes i tekster dvs. ikke på ytringsniveau men i flere, evt. rigtig mange, ytringer.
- Diskursanalysen går på tværs af modi, dvs. den er fælles for alle tegnsystemer: billeder, (levende og faste) og tekster, (dvs. både talt og skrevet sprog)
- Diskursanalysen rekonstruerer sammenhængende og modsigelsesfri logisk argumentation. Kun på denne måde kan man vise at diskurser bruges som retoriske ressourcer i daglig argumentation (Wille 2007: 267).

Her kan man sige at de to diskurser: 'god til mit arbejde'/'mit ansvar at tingene fungerer'/'jeg må gøre det bedre' hhv. 'ikke mit problem at lederen er dårlig til at leve op til sin egen målsætning'/'ligegyldig hvad jeg har af arbejde bare jeg får min gode løn' etc. hænger logisk udmærket sammen begge to, blot ikke med hinanden.

Hverdagspsykologi: mindreværd og race

⁶ I turene fra og med 536 diskuterer I og M hvordan man kan overlade en del af ansvaret for arbejdets udførelse til arbejderkollektivet. Her ekspliciteres den tankegang jeg her tilskriver M også. Endelig er der en interessant meningsudveksling om individuel lønfastsættelse: Lederen gør gældende at arbejdet ikke bliver udført lige godt hver gang og spørger 'er det så rimeligt at man hver især skal have den samme løn alle sammen' hvortil M svarer: 'ja så længe som et rugbrød koster det samme for os alle' (turene 1169 og 1170).

⁷ I en dansk sammenhæng er der en livlig trafik mellem en håndværkerstand med en standsbevidsthed og en arbejderklasse som, i hvert fald på de store virksomheder, har betingelserne for at udvikle en lønarbejderbevidsthed.

Hvordan kan det være at m i løbet af denne samtale om arbejdspladsens forhold pludselig oplyser at han er 'født med et mindreværdskompleks'?

Ytringen falder efter en meget lang passage hvor m vil overbevise L om at han behandler hele det hold m arbejder på, som mindre værd end de andre arbejdere. m giver indledningsvis udtryk for at lederne har glemt arbejderne som mennesker. Den diskurs der aktualiseres her, er altså en ganske anden end lønarbejderbevidsthedens forskellige former. Her er det den (post)moderne opfattelse af virksomheden som et emotionelt bytteforhold mellem ledelse og ansatte hvor det er ledelsens opgave at tildele de ansatte passende mængder af respekt for at vise at de ikke bare sætter pris på deres arbejde i form af løn. Så vil m til gengæld kvittere med anerkendelse af L.

Lederen må anerkende de mange eksempler, men forsøger energisk at dementere at de skulle være udtryk for et mønster. Det er tilfældigheder. L spørger med en indledende annoncering af at der er tale om en face-truende handling: "nu kan jeg så være så fræk at spørge dig, hvorfor har du ikke sagt det her til mig noget før at du går sådan og føler dig lidt ligegyldigt behandlet." Efter et par replikker frem og tilbage opsummerer L: "nå du går ikke sådan og har mindreværdskomplekser eller sådan noget og føler dig forfulgt og . og sådan nogen ting – det er ikke det der ligger til baggrund for det." Det er denne tur (820) der afføder den ovenfor nævnte 'afsløring' af at m 'er født med et mindreværdskompleks'.

Havde det foregående været uortodoks konversation bliver det nu direkte politisk ukorrekt. Lederen aktualiserer race-forklaringen: 'det er fordi du er sort'. Medarbejderen indrømmer at 'sådan et hvidmandsland så* er det måske medvirkende til det', men mener nu ikke det er derfor. Han giver en anden psykologisk forklaring, men det vigtige er at dermed er racetilhørsforholdet bragt ind i samtalen.

Det dukker op igen i en nøglepassage hvor lederen forsøger at runde en del af MUSen af med at give udtryk for at m er en skattet og værdsat medarbejder. Denne kompliment bliver imødegået af m med en udfordring: 'og det mener du' hvorefter L forsøger at anvende ironi: 'nej nu sidder jeg og lyver⁸ noget' (1083-1085) hvilket udløser medarbejderens 'teori' om at alle mennesker bærer masker og at man aldrig lærer dem at kende. Teorien bliver eksemplificeret på L: 'man ved du kan være sjov og du kan snakke [...] så tænker man på er det nu ægte det her eller er det et spil altså' (1108-1110, et 'ja' fra L udeladt). L spørger så: 'Hvad skal jeg gøre for at overbevise dig om at det er ægte eller at det er falsk hvad skal jeg så gøre'. M svarer: 'jeg tror du skal holde op med kalde mig for din sorte ven'.

Det ville være fristende at analysere den efterfølgende passage, men den kræver plads, og det er der ikke her. Så vi konkluderer i stedet: MUS er i denne udgave åbenbart en arena hvor både sociologiske og psykologiske diskurser aktualiseres og sættes op mod hinanden som ressourcer som både L og m kan trække på i et situeret spil med og mod hinanden om at få et retorisk overtag. I denne retoriske kamp benyttes sproglige midler.

Lad os se på den sætning der stod for enden af den lange udveksling om ansvar ovenfor (s. XXX): 'det må jeg give dig ret i det er det ikke' (tur 281). Vi noterer os at nøgleordene er konstruktionen 'give dig ret i' som markerer tilslutning og at m har valgt modalverbet 'må' som angivende modalitet, dvs. at han er tvunget (formentlig af høflighedsreglerne: han er på besøg hos ledelsen) til at tilslutte sig den påstand som kom umiddelbart forinden. Understregningen i udskriften markerer at det her bliver sagt samtidig med at L siger 'det er jo ikke tilfredsstillende'. Det betyder at der er glat overgang ved det overgangsrelevante sted og markerer dermed ubetinget tilslutning til foranstående tur. Det m tilslutter sig så ikke det samtidigt ytrede, men præcis propositionen UANSET HVIS ANSVAR DET ER, SÅ ER DET IKKE GODT NOK DET HER.

⁸ Bemærk at 'lyve' bruges transitivt.

Den sætningstype m har valgt, er med spidsstillet sætningspronomen (stående for det udsagn han må erklære sig enig i) og slutstillet gentagelse i form af et ekko af det oprindelige L-udsagn 'det er jo ikke tilfredsstillende'. Man kan her tale om sproglig *alignment* helt ud i sætningsstrukturen. Retorisk set er m's ytring placeret som hans inviterede konklusion efter at L meget stærkt har lagt op netop til *alignment* med ytringen: 'så er fakta jo i hvert fald' hvor 'jo' i sig selv indbyder til enighed (dvs. at suspendere uenigheden for at finde enigheden om 'fakta' frem). Til sidst vil jeg pege på en faktor som ofte overses i den slags analyser: tiden er en social parameter. L og m har nu brugt så og så meget af den sociale ressource tid på noget 'uproduktivt', nemlig uenighed. Den sociale ressource tid anvendes med stor effektivitet netop i en så ritualiseret genre som MUS'en, og oftest af L. Vi skal videre.

Forholdet til sociolingvistikken

Her er min definition af sociolingvistik:

DEN DEL AF SPROGFORSKNINGEN SOM STUDERER DAGLIGDAGS SPROGLIG INTERAKTION UNDER DEN FORUDSÆTNING AT SÅVEL INTERAKTIONEN SOM DELTAGERNE ER SOCIOLOGISK KARAKTERISERET

Og en uddybning:

Hvad betyder det at interaktionen er 'sociologisk karakteriseret'? Det betyder at vi ved hvilke spilleregler der normalt gælder for den form for interaktion vi analyserer (på), her altså medarbejdersamtalen (MUS'en), at vi kender talebegivenhedens (*speech event*'ens) struktur, dens historie og dens betydning for deltagerne, dens indlejring i samfundets sfærer og disses institutioner.

Hvad betyder det at deltagerne er 'sociologisk karakteriseret'? Det betyder traditionelt at i hvert fald deltagerens køn, alder, sociale klasse og etnicitet er kendt og inddrages i analysen, uanset om de bliver aktualiseret i selve samtalen. Deltagerens bidrag til en given *speech event* forudsættes at kunne føres tilbage til deres sociologiske karakteristika på oplysende vis. Her var det rollerne som m og L. De er kun tilgængelige for personer der kan karakteriseres sociologisk som tilhørende henholdsvis arbejderklassen og middelklassen.

Hvad skal det til for?⁹

Man kan (ambitiøst?) definere sociolingvistikens formål som følger: *Med udgangspunkt i studiet af dagligdags, passende sociologisk karakteriseret, interaktion mellem deltagere som selv er sociologisk karakteriseret, at nå frem til en beskrivelse af hvordan rammebetingelser i form af systemer, strukturer og regler, udnyttes af forskellige grupper af (sociologisk karakteriserede) personer for dermed at afdække hvad de forskellige (sociologisk karakteriserede) grupper og personer kan give udtryk for af betydning.*

Det ambitiøse ligger i at målet er noget med betydning. Det er ikke det sociolingvistikken som helhed opfatter som sit formål selv om en af pionererne Basil Bernstein, netop definerede dens formål sådan (Bernstein 1971:13ff). Slår man op i en af de seneste publikationer fra USA's toneangivende sociolingvister, (Bayley og Lucas 2007), findes der afsnit om fonetisk og fonologisk variation, om syntaktisk og morfologisk variation og ja, nu er vi nået så langt at der også findes et bidrag om variation i modus. Semantikken glimrer imidlertid stadig ved sit fravær. Faktisk er den eneste 'retning' der har fastholdt Bernsteins oprindelige formål og endda udbygget det, enmandshæren Ruqaiya Hasan (se Hasan 2009).

⁹ Det lyder som et eventyr, et sagn fra gamle dage at man engang formulerede at sprogforskningens formål var folkets frigørelse. Men man kan finde en række formuleringer af samme indhold i den tidlige pragmatiske analyse fra begyndelsen af 1970'erne. Se Søderberg 1981 og Behrendt og Gregersen 1992: 24ff med henvisninger.

Formål er én ting, men hvordan man når frem til en semantisk baseret analyse som føres helt op til at angive både *konstans* i form af - historisk variable - rammebetingelser og *variation* i udnyttelsen af disse, er stadig et åbent spørgsmål. Her blev det kun stillet.

Litteratur:

- Bayley, Robert and Lucas, Geil (eds.) 2007: *Sociolinguistic variation. Theories, methods and applications*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Behrendt, Poul og Gregersen, Frans 1992: 25 år der fik verden til at ryste – på hovedet. Poul Behrendt m.fl. (red.): *Palmehaven. Institut for Nordisk Filologi – Levned og meninger*. København: Amanda. 9-54
- Bernstein, Basil 1971: Introduction, *Class, Codes and Control*. vol.1, Routledge and Kegan Paul: London: 1-20
- Gregersen, Frans 1990: Historicitet og situation. *Psyke & Logos*, 11/1: 121-137.
- Gregersen, Frans 1993: Dansk som genrer. Dalsgaard, Hansen og Ingerslev (red.): *Midt i ræset – en artikelsamling om dansk*. Daneklærerforeningen: København: 107-131.
- Harder, Peter 2005: Dansk Funktionel Lingvistik: En introduktion. *Dansk Funktionel Lingvistik – en helhedsforståelse af forholdet mellem sprogstruktur, sprogbrug og kognition*. København: Københavns Universitet/Handelshøjskolen i København/Roskilde Universitetscenter. 1-38
- Hasan, Ruqaiya 2009: *Semantic Variation: Meaning in Society and in Sociolinguistics*. (The Collected Works of Ruqaiya Hasan, Vol 2, edited by Jonathan J. Webster). London: Equinox.
- Heltoft, Lars 1992: Topologiens plads I en sprogteori. Gregersen (red.): Lingvistisk festival. Lingvistikretsens 60 års fødselsdag, 24. september 1991 (Sprogvidenskabelige arbejdsrapporter fra Københavns Universitet årgang 2). København: Københavns Universitet IAAS. 67-98.
- Heltoft, Lars 1996: Paradigms, word order and grammaticalization. Engberg-Pedersen et al. (eds.): *Content, Expression and Structure. Studies in Danish Functional Grammar*. Amsterdam: John Benjamins. 464-494.
- Heltoft, Lars 2005: Topologi som tegnsystem. *Dansk Funktionel Lingvistik – en helhedsforståelse af forholdet mellem sprogstruktur, sprogbrug og kognition*. København: Københavns Universitet/Handelshøjskolen i København/Roskilde Universitetscenter. 112-131.
- Heltoft, Lars 2007: *Da følte jeg en blød Haand paa min Mund – en sproglig-pragmatisk begrundet læsning af En Landsbydegns Dagbog*. Jørgensen og Widell (red.): *Det bedre argument. Festschrift til Ole Togeby på 60-årsdagen*. Wessel og Huitfeldt: Aarhus:217-232
- Heltoft, Lars og Falster Jakobsen, Lisbeth 1996: Danish Passives and Subject Positions as a Mood System. Engberg-Pedersen et al. (eds.): *Content, Expression and Structure. Studies in Danish Functional Grammar*. Amsterdam: John Benjamins. 199-234.
- Lindgren, Maria 2001: *Utvecklingssamtal mellan chefer och medarbetare. Undersökning av en samtalstyp i arbetslivet*. (Lundastudier in Nordisk språkvetenskap A 56), Institutionen för nordiska språk, Lunds Universitet. Lund: Studentlitteratur
- Scheuer, Jann 1998: *Den umulige samtale*. København: Akademisk forlag
- Søderberg, Anne-Marie 1981: Tekstanalyse. *Modersmålsundervisningen. Rapport fra Institut for Nordisk Filologi, Københavns Universitet* (Forskningsrapport nr.2, Det Centrale Uddannelsesråd: Modersmålsopgaven. København: Stougaard Jensen tryk. 87-130.
- Trads, Søren Frimann 2000: Interpersonelle relationer i medarbejdersamtaler. Aalborg: Aalborg Universitet
- Wille, Niels Erik 2007: *Fra tegn til tekst*. København: Forlaget samfundslitteratur